sten. prot. XV. zas. sn. posl.), dle níž by to spíše bylo možno, posud zákonem se nestala (srv. Pražák l. c. IV. str. 134 nn.). Leč současná existence zvláštních daní podobných v uherské polovici říše jest podkladem i pro další trvání tohoto zvýšení v polovici naší.

Dr. Drachovský.

Hospodářství národní a světové.

Podává prof. *Albin Bráf.*

K. Oldenberg. Deutschland als Industriestaat. Vortrag auf dem evang.-socialen Kongress in Leipzig (Gotinky 1897).

H. Dietzel. Weltwirtschaft und Volkswirtschaft (Drážďany 1900).

Týž. Kornzoll und Socialreform (Volksw. Zeitfragen 177/178. Berlin 1901).

L. Brentano. Das Freihandelsargument. Erweiterter Vortrag (Berlin-Schoeneberg 1901)

Týž. Die Schrecken des überwiegenden Industriestaats (Volksw. Zeitfragen 183/184, Berlin 1901).

A. Wagner. Agrar- und Industriestaat. Eine Auseinandersetzung mit den Nationalsocialen und mit Professor L. Brentano (Jena 1901).

K. Diehl. Kornzoll u Socialreform. (Jena 1901).

W. Lotz. Der Schutz der deutschen Landwirtschaft und die Aufgaben der künftigen deutschen Handelspolitik (Volksw. Zeitfragen 170/171, Berlin 1900).

G. v Mayr. Zolltarif-Entwurf und Wissenschaft (Mnichov a Berlín 1901).

J. Conrad. Die Stellung der landw. Zölle in den 1903 zu schliessenden Handelsverträgen (V díle: Beiträge zur neuesten Handelspolitik Deutschlands. Schriften des Ver. für Socialpol. LXXXX. 1. Bd.).

H. Dade. Die Agrarzölle (Tamže. 2. Bd.).

G. Ruhland. Gegengutachten zu Prof. Dr. Conrads Stellung der landw. Zölle etc. (Neuwied. 1901).

Koncem roku 1903 uběhne dvanáctiletá lhůta celních a obchodních smluv, které Rakousko-Uhersko a říše Německá mezi sebou a zároveň s Italií, Belgií a Švýcarskem roku 1891 byly uzavřely, ku kterýmž smluvám pak ještě některé jiné s touž konečnou lhůtou přistouply. Ač pro případ, že by do roka před vypršením lhůty řečené vypovězena nebyla, ujednáno jest další trvání každé smlouvy na rok a pakli ještě nebude práva výpovědního použito, vždy zase na další rok, přece již dávno i v Rakousku a Uhersku i v Německu panuje čilý ruch nových příprav celnopolitických jak v kruzích interesentů tak u vlád. Sama o sobě již nejistota, která by vyplývala ze závislosti na eventualitách jednoročního prodlužování, nemohla by hověti ani potřebám těch kruhů, jež sobě přejí pokračování v témže duchu obchodní politiky. Neposkytovalať by žádoucí stálosti podnikatelským záměrům dále sahajícím. Nad to však jsou tu veliké skupiny výrobnické, především zemědělské, ba i některé průmyslové, které si pokračování toho nepřejí, nýbrž naléhají na změnu ve směru přitužené ochrany. A mocné usilování všech těchto posléz řečených skupin, i když ony, účtujíce s nutnostmi světohospodářskými, politice smluvní naprosto se nevzpírají, tíhne především k tomu, aby se dříve novým upravením všeobecných celních tarifů, požadavku účinné

ochrany lépe hovících, utvořil účelnější základ pro ujednávání nových smluv i aby spolu vysokými sazbami nových všeobecných tarifů výrazu došla srozumitelná hrozba proti státům cizím pro případ, že by k žádoucím ústupkům nejevily ochoty. Zbrojení tu i zbrojení onde s nezbytnými rozpory táborů, jejichž zájmy se rozcházejí a jež tedy navzájem se snaží požadavky svoje potírati. To platí arci především a nejhlavněji o odvěké protivě, panující mezi těmi, kdož vyrábějí potraviny a suroviny, a těmi, jejichž odbytové prospěchy vyžadují laciných potravin a surovin jakožto podmínky nízkých nákladů výrobních, zkrátka o dávném rozporu zájmů zemědělských a průmyslových. Jen potud měníva se tvářnost toho sporu, že v počátcích průmyslového vývoje zájem agrární bývá spolu zájmem vývozním a později se stoupající převahou průmyslu karta se obrací. V říši německé pak dokonce veliký průmyslový rozmach posledních let pošinul vývozní prospěchy měrou nebývalou do popředí. Proto také — ovšem vedle jiných protiv v užších skupinách, jejichž výrobky stojí k sobě v poměru polotovaru a fabrikátu hotového — základní protiva průmyslových a zemědělských snah v říši Německé příkřeji se utváří nežli u nás. Podařilo se sice i tam před několika léty velkým svazům zemědělským a průmyslovým docíliti v zásadě jisté vzájemné kompromisové dorozumění, leč ono se rozbijí tím více, čím více se požadavky jednotlivé konkretisují; dokonce pak se obtížně klížená dohoda zvrhla v prudký bojovný žár uveřejněním úřední osnovy německého tarifu všeobecného, který — jsa upraven jen v nepatrné části jako tarif dvojitý — proti dosavádnímu skoro venkoncem navrhuje položky zvýšené, některé, a to zejména v oboru výrobků zemědělských, mocně zvýšené.

Po mé vědomosti nebylo ještě nikdy ani v Rakousku ani v Německu z původu nastávajících změn celnopolitických tak všestranně a horlivě tiskem a jinými veřejnými projevy pracováno, jako tentokrát. Jest naprosto nemožno i jen v povšechném přehledě vše udrželi. Kromě článků časopisových soustřeďuje se arci v Rakousku mimovládní činnosť hlavně v průmyslovém a zemědělském ústředí, kdežto kruhy akademické poměrně málo dosud zasahují do sporů a snah celnopolitických, což nepochybně aspoň z části souvisí s tím, že všecko rázovité dychtění t. zv. rakouské školy národohospodářské se upíná k základním theoretickým záhadám. A v tom právě se liší rakouské poměry od německých. K přehojné agitaci z vrstev interessentův druží se tam horlivá účasť národohospodářských učitelův akademických a to nejen v časopisech odborných, nýbrž i v denní publicistice a ve veřejných shromážděních. Jest jich věru málo, kteří by do přítomných vzrušujících otázek obchodněpolitických nebyli více meně živě zasáhli. Od časů velkého sporu methodového, který se zvláště účinkem Mengerova spisu rozpoutal kolem polovice let osmdesátých v německém písemnictví, nebylo žádného problému, do kterého by tolik akademických odborníků národohospodářských literárně bylo zasáhlo a to po různu s dosti prudkým polemickým ohněm. I tak nabývá přítomný hospodářsko-politický ruch německý významnosti i po stránce literárně-historické. Nabývá jí pak zvláště tím, že hádky příslušné dosahují po různu až k základům dávných, z části dlouho již v nerušeném klidu ponechávaných theoretických kontrovers a že tím právě zase znova se probouzejí

i methodové spory zatím znenáhla k jistému uklidnění dospěvší. Bezprostředná applikace základních theoremů na palčivé otázky časové má svůj nepochybný půvab i pro vzdělané kruhy neodborné, probouzí v nich smysl pro hlubší theoretické myšlení, slouží tedy netoliko řešení konkrétných úkolů praktických, nýbrž spolu pokrokům naukového vzdělání. Toť zajisté nepochybno. Protože však správnost této applikace je nezbytně podmíněna jasným vědomím o logické povaze applikovaných theoremů, jež zase jest podmíněna methodou badání, naráží se i na nebezpečná úskalí, nejsou-li hranice upotřebitelnosti s toho hlediště jasně vytčeny. Již zajisté před půl stoletím hospodářsko-politické snahy německé národohospodářské školy svobodopřejné také a to nejtěsněji se připínaly na theorie klassické školy národohospodářské. Náleželo však k památným zásluhám školy historické, k níž ponejvíce se hlásili širitelé nových nauk sociálno-politických z tábora tak řečených kathedrových socialistů, že prokázala nepřípustnost takových přímých bezvýhradných applikací. Tím nápadnějším nám bude, že i v některých spisech, jež přítomný spor časový v Německu vyvolal, s jakousi okázalou jednostranností opásali se autorové zbrojí z toho starého arsenálu a to nejen známí obhájcové relativné platnosti starší abstraktní methody, jako na př. H. Dietzel, nýbrž i nedávní její břitcí odpůrci, jako L. Brentano. Než, v tom právě spočívá zajímavý rozdíl tehdejší a nynější literatury, pokud k našemu časovému sporu se odnáší, že se následkem vybojovaných zatím methodových sporů a především vítězného vymanění theorie ze starých pout individualitistického názoru soukromohospodářského dostává všem takovým pokusům účinných korrektivů. I můžeme tedy i na takových ryze časovými záhadami vyvolaných učených sporech měřiti pokroky vědy.

Proto z širokého kruhu spisů souvisících s velkým obchodně-politickým sporem nynějším vyjímáme právě tuto zajímavou výseč, projevy, jimiž odborní učenci, nepřístupní podpalům ryze zájmových agitací, do toho sporu zasahují. Vždyť hlavně přičiněním jejich základní sporné thema z pouhé otázky uvolnění neb přitužení celní ochrany povznáší se k vyšší otázce, má-li se Německo — vyspěvši v mocnou průmyslovou říši, která si důrazným posilováním své námořní moci a výpravami válečnými dobývá mohutnou světohospodářskou posici bez ohledu na tíseň a nebezpečí z toho některým výrobním odvětvím, především pak zemědělství jeho vzcházející — tomu proudu oddati, své stále těsnější včlánkování do světohospodářských závislostí sledovati, či proudu tomu uzdu přiložíc o větší svou národohospodářskou samostatnost péči míti. V tomto posléz řečeném smyslu hlavně *A. Wagner* otázku pojal, formuloval a řešiti se pokusil. Proto nelze také spisy a spisky, jimiž se tu zabýváme, prostě roztříditi v takové, jež přejí uvolnění obchodu zahraničného pomocí obchodních smluv, které by výhodami pro dovoz potravin a surovin vykoupily podmínky dalšího rozvoje průmyslového vývozu, a takové, jež přejí opaku neb aspoň zachování statu quo, utvořeného smlouvami z r. 1891 a násl. To dělítko by nevyčerpávalo problém sporu, třeba bylo samozřejmo, že všecky musily stanovisko k tomuto aktuálnímu sporu zaujmouti a neschází také žádné z uvedených tří alternativ obranců. I mohl tedy právem *Mayr* vytknouti nesprávnosť tvrzení, oblíbených v táboře svobodopřejném,

jako by »věda« vůbec odmítala požadavky agrárnické. Výstřední požadavky, potřeb celkových s hlediště národohospodářských souvislostí nedbající, odmítají se arci ústy všech zde uvedených mluvčích.

Leč sám *Conrad*, ač věru není přítelem agrárnických táborů německých i mimoněmeckých, přece v referátě svém, do souborné publikace Spolku pro sociální politiku napsaném, jest přímluvčím zachování statu quo v příčině cel na pšenici a žito, pro ječmen doporučí vyšší míru (rovnou sazbě pro žito), ani zvyšení cel na dobytek se nebrání, jen za zrušení cla na oves se přimlouvá.

Lotz, který ve zdražení potravin obecného lidu v Německu spatřuje ohrožení soutěžné způsobilosti německého průmyslu vzhledem k Anglii, Rusku a Americe, ano i pro samo rolnictví německé se obává ohrožení odbytu masa, mléka, másla, vajec a obchodních rostlin, kdyby se následkem celní ochrany obecně všem potravinám poskytované ceny jejich zdražily, uznává přece potřebu zachovati nynější výši německých smluvních cel obilních, ježto ona již výrazu došla v cenách pozemků, kterouž by odstranění těch cel stlačilo.[1])

Také *Dade*, korreferent Conradův, z pečlivých srovnání statistických vyvozuje oprávněnost minimálních cel ochranných (proti nynějším z části zvýšených) na pšenici, žito, oves a sladový ječmen a pouhých finančních cel na ječmen pící, kukuřici, otruby a pokrutiny.

Mnohem rozhodněji vedou si však v těch příčinách *Oldenberg* a *Wagner*, z nichž tomuto především platí útočné polemiky *Brentanovy*, onomu *Dietzelovy*. Že ovšem arciagrárník *Ruhland* je zastancen agrární ochrany celní, jest na jevě, ač právě jemu jsou cla prostředkem vlastně jen podružným. Utkvívaje v četných svých tomu předmětu věnovaných pracích stále rozhodněji na myšlénce, že není žádné přebytečné nabídky obilí, nýbrž že nízký stav cen obilních způsobuje kapitalistická převaha velkotržby obilím k trvalé baissi pracujíc, spatřuje prostředek rozřešení toliko v organisaci zemědělců, solidních živlů tržebních a mlýnů ve velké národní syndikáty prodejní, kteréž by udržovaly ceny na výši nákladů výrobních, tedy v mohutné kartelové organisaci zemědělecké. Z tohoto názoru arci vlastně ani pro budoucnost, kdyžby organisace jemu na mysli tanoucí mezinárodně se upevnila, nevyplývá konečné odstranění cel obilních. On v té příčině pro budoucnost za nejúčelnější pokládá clo stupnicové (Scalazoll), jehož sazby, v obráceném poměru s domácími cenami se pohybující, by pak důsledně byly spolu ochranou proti vykořisťování monopolistického postavení agrárnických syndikátů samých.

Více než tato pochybná hudba budoucnosti padá na váhu otázka, nestane-li se clo obilní zařízením trvalým, když již jednou vlivem jeho hodnota pozemků rolnických se povznesla a ustálila. Takovýto úsudek by byl dosti na snadě, pokud by se jenom účtovalo se skutečností, že nekyne v dozírné době žádná čáka na přirozené ochabnutí soutěže zemí mimoevropských na

[1]) Trefně proti tomu připomíná Mayr, že tedy již snížení cel smluvami bylo neodůvodněno, protože vyšší sazba původní na ceny statků byla měla účinek. — Pro dobytek jest Lotz přímluvcem výrobních prémií místo cel.

obilním trhu evropském, protože dosud ani prostorný rozsah obilní výroby severoamerické nedosáhl svých přírodou daných konečných mezí, tím méně ale v Argentině, kdežto v ostatních světodílech nalézají se ještě ohromné úrodné oblasti k obilní výrobě schopné, kteréž budou zdrojem nových nabídek na trhu světovém, jakmile se jim dostane dokonalejšího spojení dopravního. Majíce tuto skutečnosť na zřeteli a v počet berouce účinek, který zvýšená ochrana celní způsobí v zemích clem chráněných na výnos a tím i na cenu statků rolnických, praví odpůrci obilního cla, že ono právě pro ten svůj účinek nutně vede k požadavkům stále nového zvyšování. Jakmile totiž poměrem k dané sazbě celní hodnota pozemků stoupne, usnadňuje, ano nezbytně s sebou přivádí nové zadlužování zejména u příležitosti změn držebních a nově takto vzcházející tísně jen zase v nových zvýšeních cel budou hledati odpomoci. Tedy zvyšování in infinitum. Nikoliv zvýšením hodnoty pozemků, během posledních dob už nepřiměřeně vystouplé, v němž vězí hlavní příčina nynější agrární tísně, nýbrž naopak stlačením její sluší zjednati nápravu, míní odpůrci cel obilních. Tím prý se způsobí, že postupně přejdou pozemky do rukou hospodářů podnikatelsky a technicky schopných, kteří budou s to, aby zdokonalením technickým nebezpečí soutěže i za volného obchodu překonali. K tomu tíhne *Brentano* i *Dietzel*.

S takovým radikálním léčením ovšem nic nemají společného názory těch spisovatelů, kteří si přejí zachování obilních cel při statu quo, protože nechtějí hodnotu pozemků dosavádním stavem cel spoluurčenou vydati novým otřesům. Ano, přijmeme-li ten názor o clech obilních, který ve své trefné práci provádí *Dade*, nebude ani třeba za nutné pokládati nedozírné setrvání při dosavadní výši jich, i když časem úbytek nabídky obilní z nynějších států vývozních (následkem vzrostu jejich vlastního obyvatelstva) bude dohánět přírůstkem nabídky z jiných oblastí, jejichž polním plodinám lacinější cesta do Evropy teprve se otevírá neb otevře.

Jsme tu u velmi zajímavého bodu. Známo jest, že na př. v nauce Listově nebylo vůbec místa pro ochranná cla obilní i jiná zemědělská. Takového převratu, jaký způsobila na trhu obilním a tím v poměrech zemědělské třídy vysoce zdokonalená novověká doprava, se ani List, tento veliký horovatel pro železniční dopravu, nenadál. On zná jen clo ochranné na výrobky průmyslové jako přechodný vychovací prostředek, aby průmyslová odvětví ještě nevyspělá, ale ovšem k životu schopná, dostatečně se mohla vyvinouti; cla k ochraně jejich nemají soutěž s cizí vyspělejší výrobou vylučovat, mají cizí výrobek na domácím trhu jen potud sdražit, aby s ním domácí k soutěži byl schopen a zahraniční soutěž spolu s vnitřní domácí, nutíc domácí výrobu k povznešení produktivnosti, má ochranu postupně učinit zbytečnou. Protože však agrární cla naopak slouží ochraně intensivnějšího a tedy dražšího hospodaření domácího proti extensivnějšímu a tedy méně nákladnému cizímu, nemůže při nich býti řeči o nějakém vychovacím cíli v totožném smyslu jak o průmyslových. Předpokládajíc tudíž nezměněný způsob zemědělského provozování po stránce technické i podnikatelské, mohla by cla obilní jen tehdy zase se odstraniti, kdyby cizí země obilní následkem přírůstků obyvatelských a po případě pak nutného vyššího stupně intensivnosti neměly více pře-

bytků pro trh světový nebo kdyby je musily vyráběti větším nákladem. Dokud se myslilo pouze na Ameriku Severní a evropské Rusko, jejichž vlastní vzrost populační veliké přebytky vývozní v dozírné době snad znemožní, mohlo se, třeba jen pro doby zatím odlehlé, na konečné odstranění evropských cel obilních pomýšleti. Ta naděje arci avšak tou měrou by mizela, jakou se ukázalo a ukazuje, že Rusko a Severní Amerika nejsou jedinými oblastmi laciné obilní výroby pro veliký vývoz. A protože se za tím vliv cla na výnos půdy v ceně její petrifikoval, tedy by každé snížení neb dokonce odstranění cel zůstalo vyloučeno. Pojmová protiva mezi clem agrárním a průmyslovým by byla naprostá. Avšak *Dade* přese všechnu základní rozdílnost v původě a cíli cel průmyslových a agrárních také pro ona uznává jen oprávněnosť dočasnou, ospravedlnitelnou rovněž jistým úkolem vychovacím, takže by znenáhla mohla cla ta pominouti, i kdyby soutěž lacinějších výrobků cizích nepominula. Mají totiž býti pouhou dočasnou ochranou, aby rolnictví domácí nabylo možnosti zdokonalením své techniky náklady své výrobní snížiti a za tím účelem potřebné kapitálové opory si zjednati. Praví: »Zásadní oprávněnost agrárních cel naproti celému hospodářství národnímu odvoditi jest, jako při průmyslu, nehledíc k jejich důležitosti pro finance říšské, z významu, který obě ty velké větve výrobní mají pro obecnost státní. Ježto úloha moderního státu nezáleží pouze v policejní péči blahobytové, nýbrž i v účinné podpoře všech jeho kulturních sil ve směru hmotném i duchovním, tedy se nebude moci shostiti povinnosti, aby dle sil svých zadržel úpadek tak velikého odvětví povolání, jakým jest zemědělství. Z opatření příslušných mohou však cla býti uznána toliko za dočasnou pomůcku, protože může z nich pojíti obtížení spotřebitele v zájmu rolnických výrobců. Účelem cel agrárních jest nedopustiti náhlý pokles důchodu polno-hospodářského účinkem obchodních konjunktur světových, tak aby zemědělství mohlo zvýšením hrubých výnosů, změnami osnov provozovacích a, kde to lze se slibným výsledkem, i vnitřní kolonisací dřívější důchod znovu si vydobýti neb aspoň zůstati k existenci schopným, takže by se státu zachovaly zdatné živly zemědělské a to i velkostatkové.« I dodává, že »vymìření cla na 60 marek z tůny pšenice a 50 m. z tůny žita[1]) již předpokládá, že německé zemědělství může tůnu žita vyrobiti o 20 a tůnu pšenice o 40 ř. m. levněji než v letech sedmdesátých. Clo nemá vyvolati zvýšení cen nad víceletý průměr, nýbrž pouze spůsobiti pozvolnější klesání cen nežli na trhu světovém. Tím se obilnímu clu zachovává vychovací a ochranný ráz a vyloučí se spekulační vliv.« A *Dade* spatřuje v zemědělství německém zvláště od polovice let osmdesátých směry tomu předpokladu hovící. Vidí je předem v pokrocích německého dobytkářství a ve snaze, aby se pomocí větší rozmanitosti pěstovaných rostlin provozovací risiko rolníkovo více rozdělilo a tím vyrovnala nevýnosnosť obilnictví. Sleduje je v pokrocích mlékařství, hospodářského strojnictví, užívání strojených hnojiv atd. Stať, v níž tuto stránku rozvoje vypisuje, ani na novější pokroky společenstevní organisace nezapo-

[1]) Osnova německá, jež pro svou povolnosť k požadavkům agrárnickým vyvolala tolik vzrušení, navrhuje pro žito 60 m. maximální a 50 m. minimální sazby, pro pšenici 65 m. maximální a 55 m. minimální za tůnu!

mínaje, při tom soudně i risika nová nepřehlíželje, náleží k nejzajímavějším částem jeho pečlivě pracovaného referátu. Jest ovšem pochybno vyhoví-li názorům velké části zemědělců, ale jisto jest přece, že povyšuje problém, pro i contra příliš s hledišť zájmových posuzovaný, na povznešené hlediště obecného zájmu národohospodářského. A při tom neupadá *Dade* do nesrovnalosti jako na př. *Dietzel* a *Brentano*, kteří shovívavě se staví k průmyslovému clu vyrovnávajícímu rozdíly nákladů výrobních domácích a cizích, kdežto v agrárním vidí pořád jen prohibiční prostředek k tomu cíli žádaný, aby se mohla renta pozemková na prospěch vlastníků zvýšiti, v nejlepším pak případu pouze dané půdě větší množství plodin vyrvati, což může se státi pouze s nákladem více než poměrným a tedy na újmu celkové produktivnosti hospodářství národního, o čemž níže víc.

Názory, jaké *Dade* vykládá, nejsou na závadu pokračování ve smluvní politice, arci za předpokladu jistého minima sazeb cel agrárních, pod které by je nesměla stlačiti koncesse poskytovaná proveniencím cizích států agrárních náhradou za ústupky od nich německému dovozu tovarovému povolené. Při tom co do prováděcích forem ani živá agitace praktiků ani střízlivá nauka nelpí více na vyjetých kolejích. Šablóna od let šedesátých panovavší byla: všeobecný celní tarif s jednoduchými sazbami; několik tarifových smluv (při nichž ústupky od všeobecného tarifu byly umlouvány od vyjednávačů v mezích ryze interních direktiv jim daných) a zpovšechnění smluvních sazeb pomocí doložky o největších výhodách obsažené nejen v tarifových, nýbrž i ve všech ostatních smlouvách. I tak tu skutečně byly pak jen dva tarify: smluvní, složený z různých od všeobecného tarifu odchylných sazeb jednotlivých smluv a následkem obecného vkládání řečené doložky do smluv platný naproti proveniencím ze všech států, s nimiž uzavřeny smlouvy; a všeobecný, platný vůči proveniencím ostatním, ač-li pro případy mimořádné nebylo ještě zvláštního zvyšovacího opatření odvetného.

Netřeba dokládati, jak tato zvyklosť ujednávání smluv činila obtížným. Obor speciálních výhod, jimiž navzájem ústupky platně mohly býti vykoupeny, stenčoval se uzavřením každé nové smlouvy. Pořad časový, v jakém se s jednotlivými cizími státy ve vyjednávání vešlo, byl při tom stavu věci velmi důležitý, pochybení v něm snadno velmi osudné. V roku 1891 dána přednosť současnému ujednávání mezi pěti státy a v rakouských smlouvách s Italií a Srbskem byly některé ústupky, aby nenastalo jich zpovšechnění pomocí doložky o největších výhodách, fikcí příliš průhlednou zařaděny pod záhlaví výminek v obchodě hraničném (Grenzverkehr).

To, oč se (rozdílem od řečené šablony) usiluje v přítomnosti — nikoliv jen se strany agrárnické — dá se vyjadřiti dvěma hesly: dvojitý tarif všeobecný — vyloučení doložky o nejvyšších výhodách. Dvojitým tarifem vyrozumívá se všeobecný tarif celní, pokud pro jisté položky stanoví dvojí míru cla, nejvyšší a nejnižší. Nejnižší tvoří pevnou hranici pro ujednávání úlev ve smluvách, nejvyšší platí naproti proveniencím států, s nimiž není ujednání Horlivé nyní hájení dvojitého tarifu, k němuž příklad stvořila Francie, souvisí vlastně spíše s otázkou techniky zákonodárné nežli s meritem hospodářsko-politických otázek, o něž zde běží. Přichází-li smlouva už obojstrannými

plnomocníky ujednaná ke schválení před parlament, mění se cokoliv na položkách její velmi těžko, protože sebe menší odchylka činí nezbytným nové vyjednávání o koncessi i protikoncessi. Zavésti dvojitý tarif se stupnicí maximální a minimální znamená tudíž upevniti vliv parlamentu na ujednávání smluv předběžným ustanovením nepřekročitelných minim. Že z pouta podobného mohou vyplynouti zase jiné spůsoby nesnází, snadno jest se domysliti. Ale nauka právem nespatřuje v takové otázce věc zásadní, nýbrž pouhou dle potřeb času a místa řešitelnou otázku prospěchovou.[1]) Dvojitý tarif sám nedává u spisovatelův odborných podnět k národohospodářským námitkám, nýbrž jen k obavám, že budou minimální sazby jeho agrárních cel příliš vysoké, než aby bylo možno jiným státům spatřovati v nich dostatečnou náhradu za své ústupky (Lotz 53).[2])

Poněkud jinak se to má s heslem druhým. Doložka o největších výhodách, generalisující úlevy celní v jednotlivé tarifové smlouvě obsažené na všecky kontrahenty právem na největší výhody opatřené, byla zvláště od let šedesátých oblíbena u všech, kdož se klonili k svobodnější praxi tržby zahraničné. Když se za našich časů pozvedá odpor proti řečené doložce, hoví to jenom duchu doby, která v touze po větší hospodářské autarkii států tíhne k rozhodnějšímu celnímu sebeuzavírání. Nehledíc ani k tomu zřeteli nalézá vyloučení její a tedy úplně individualisované upravení výhod a protivýhod v každé jednotlivé smlouvě i v literatuře samé přátely.[3]) Ovšem však nemohl by se stát, který by takovým individualisujícím rázem smluv differentně nakládal s cizími státy, ani od nich nadíti chování jiného.

V cílech, které mají na zřeteli propagatoři obou právě dotčených hesel, zajisté se ukazuje jistý duch zpětnosti, návratu k ostřejší politice ochranné. Vždyť se i v jiných ještě směrech znova objevují zařízení, jež ze zásadních nebo ryze prospěchových příčin pokládána za věci překonané. Cla vývozní, podstatný článek starších prohibitivných soustav celních, znova se vynořují a jest to právě svobodopřejná Anglie, která zavedením vývozního cla na kamenné uhlí podala příklad nápadný. A již na př. *Mayr* (str. 40) je doporučí Německu v příčině solí draselnatých, žádaje také pro ni, pro vývozní clo, tarif dvojitý. A také clo hodnotné na místě specifických už v rozmanitých spůsobech částečně se vrací do novověkých soustav celních a podněcuje vynalézavost hospodářských politiků. (Pro jemné výrobky Mayr 46 a násl.)

Než vedlo by nás příliš daleko, kdybychom chtěli stopovati všecky podrobnosti návrhů a názorů projevených v příčině té i jiných příbuzných. I obraťme tudíž pozornost svou k naukově nejzajímavější stránce v přítomném sporu vysokoškolských národních hospodářů německých.

V řadě spisovatelů, jejichž projevy přítomný referát se zabývá, nejvý-

[1]) *Mayr* u. u. m. 52. Německá osnova celního tarifu je upravena jako tarif dvojitý pouze vzhledem ke čtyřem hlavním druhům obilním.

[2]) Faktum zvyšení sazby celní, dokud platí stejně pro všecky cizí státy a tedy podmínky vzájemné soutěže všem stejnou měrou upravuje, samo o sobě ještě nikomu práva nedává stěžovati si na křivdu. Jenom pokud takové zvýšení má za účel umožniti větší domácí výrobu a tedy přívozní příležitost cizině obmeziti, dotýká se této nepříjemně.

[3]) *Ehrenberg,* Handespolitik, str. 72, *Mayr* 50.

značnější místa zaujímají *Dietzel, Brentano* a *Wagner*. Mezi prve řečenýma dvěma a posléz uvedeným panuje nejrozhodnější protiva. Každý z nich zasáhl do sporu vícekrát, než uvedenými brožurami, leč tyto podávají vše podstatné ke posouzení stanoviska autorův. Nejobjemněji učinil to *Dietzel* v knize »Weltwirtschaft und Volkswirtschaft«, kteráž v jistém směru může býti pokládána za monografický pokus o vylíčení hospodářských příčin, jež nezbytně vyžadují, aby se nekladly umělé překážky postupnému přechodu jednotlivých průmyslově již vyspělých národních hospodářství na půdu hospodářství světového, aby se tedy každé takové národní hospodářství vzdalo všech snah po soběstačném uzavírání sebe, nic si z toho nedělajíc, že potřebu svou v jednotlivých oborech statků vlastní výrobou neuhradí a v příčinách těch na jiných se stává závislým, neboť tyto závislosti jsou vzájemné, slouží všestrannějšímu a hospodárnějšímu úkoji potřeb. Vzniká tedy přese všechen egoismus, který výrobu a obchod všude ovládá, ba pomocí jeho a skrze něj bezděčná mezinárodní solidárnost zájmů, kterouž porušiti každému ve světohospodářství »včlánkovanému« národu právě ten vlastní prospěch brání, takže na skutečnost tu i bez vlivu zůstává okolnost, jsou-li produkty, jež při tom jednotlivý národ přivážeti neb vyvážeti musí, jakožto podmínky existenční širokých mass obyvatelských nutnější či zbytnější. Již tato nejstručnější, ale podstatu věrně podávající karakteristika dává nám tušiti, že tu jde o projev týmž duchem naplněný, jaký sálal z literárních prací národních hospodářů anglických, když země jejich, dospěvši první na stupeň státu průmyslového jakoukoliv soutěží neohroženého, pomocí velkého obchodního kapitálu svého jala se vyvinovati v průmyslovou velmoc vývozní. Táž hesla byla tu přioděna ve formu logicky sousledné všeobecné theorie. Konkretně však řečeno šlo by tedy nyní pro Německo o to, má-li se ono — vyvinuvši se hospodářsky tak silně během posledního půlstoletí — bráti po příkladu Anglie k témuž cíli a také dle toho příkladu zaříditi svou politiku národohospodářskou, čemuž beztoho již kolonisační podniky říšské, péče o rozvoj silné moci námořní i válečná výprava na Východ sloužiti měla. Právě proti té tendenci byl již r. 1897 vystoupil berlínský docent *Oldenberg* přednáškou »Deutschland als Industriestaat«. Východištěm jeho byla obava, že říše Německá vyvíjejíc se stále jednostrannéji ve smyslu průmyslovém, stále menší měrou zabezpečuje výživu rychle přirůstajícího obyvatelstva svého přívozem plodin, stávajíc se takto stále více závislou na nahodilostech úrod cizích, kdežto přece vzrost obyvatelstva v zemích nyní do Německa potraviny vyvážejících znenáhla zdroje úživy pro Německo může ucpati, rovněž jako v zápletkách válečných může přívoz obilí docela býti uříznut. Jednostranný vývoj průmyslový není *Oldenbergovi* nutným důsledkem postupující zalidněnosti země, tato industrialisace je pouhým soukromohospodářským zájmem kapitálu, kterýž vydělává více na výrobcích zbytnějších, národní zájem však prý káže tomu hráze postaviti ochranou agrární, aby se zabezpečila dokonalejší nezávislost země. V tom zabezpečení stálosti národohospodářského vývoje stýká se dle jeho mínění i zájem dělnický s prospěchy zemědělskými.

Naproti pessimisticky líčeným »hrůzám průmyslového státu« postavili tedy *Brentano* a *Dietzel* svou obranu volného světohospodářského vývoje

a *Dietzel* se pak ještě zvláštním spisem znova a obšírněji pokusil o vyvrácení myšlénky, že by se dal srovnati zájem zemědělství na vyšších cenách výrobků s prospěchy dělnictva, i dokazoval holý opak.

V čelo své knihy staví *Dietzel* thesi: Vrchním cílem hospodářské politiky jest jednak, aby se dosáhlo maximum bohatství národního za daných podmínek možné, a pak, aby hospodářský život národa probíhal jak možná stejnoměrně. Národ tím více se přiblíží rozřešení té úlohy, čím více má obchodu s jinými národy; při pouhém vlastním hospodaření nemůže se národní práce ani tak produktivně, ani s takovou stálostí prováděti, jako když se připojí na hospodářství světové. Základní theoretický důkaz pro první thesi provádí spisovatel pomocí dvou zákonů v staré klassické škole objevených, tak řečeného »zákona o ubývajícím výnosu«, jenž platí v zemědělství, a »zákona o přibývajícím výnosu«, který platí v průmyslu. Rozmnožení výroby zemědělské jest totiž jen možno, když buď se sáhne k pozemkům horší jakosti, na nichž každá jednotka produktu větším nákladem se musí vykoupiti než na lepších, anebo když se sáhne k intensivnějším způsobům tržby, kteréž však též jsou poměrně dražší. U průmyslu platí opak; větší věnování práce a kapitátu (ve formách velkovýroby) stlačuje poměrný náklad výrobní. Nutiti tedy umělými prostředky ochrany podnikatele a kapitály, aby se místo k průmyslu, kdež mohou spůsobiti větší produktivnost výroby, obracely, k rolnictví, jen aby nemusily cizí plodiny jíti do země, znamená ukládati domácí výrobě větší náklady výrobní a tedy dražší, tudíž také obmezenější ukojení potřeb národních, než kdyby za výrobky průmyslové doma výhodněji vyráběné se získávaly plodiny v cízině laciněji vytěžované. Zcela sousledný závěr, dokud 1. vede nás výhradně zřetel na náklady výrobní a všecky jiné důležitosti zůstanou stranou, 2. pak, dokud se nevezme v počet možnost zdokonalení techniky v zemědělství, jež zase náklad snižuje, neboť zákon o ubývajícím výnosu platí jen ceteris paribus. *Brentano* v podstatě nevede si jinak, také on své hlavní důkazy buduje na protivu zákona o ubývajícím a přibývajícím výnosu. *Dietzel* jen podrobněji důkaz rozvádí přicházeje konecně ke známému závěru, že světové hospodářství dopouští každémn národu vyráběti, co nejproduktivněji vyrobiti může, vede tedy k nejúčelnější dělbě práce a pomocí její i k nejstálejším podmínkám pravidelného a ovšem nepoměrně rozmanitějšího úkoje potřeb: neboť se takto nejlépe vyrovnávají účinky dalších dvou tak řečených zákonů národohospodářských, zákona o »časové« a »místní rozdílnosti nákladů výrobních«. Všecky námitky o možných přirozených, hospodářskopolitických neb válečných a j. poruchách této stálosti pokládá za přehnané možnosti nebo za prosté nemožnosti. Ve všem je optimistou, jen v jednom pessimistou, ve víře v možnost technického pokroku v zemědělství. Nesnází a pohrom, jež mohou jednotlivým velkým odvětvím vzejíti ze soutěžné přemoci ciziny neb hospodářsko-politických její opatření, nevidí, svobodný rozvoj světohospodářský spůsobí, že přejdou i pozemky do rukou produktivnějšího upotřebení schopných, když umělé zvyšování ceny pozemkové bude zabráněno resp. odčiněno. Jedině v tom se *Dietzel* odchyluje od starší doktriny, že nezamítá ochranná cla průmyslová jako přechodný prostředek, když pro překážky dočasné průmysl se vzmoci nemůže. Té opráv-

něnosti však cla rolnická dle něho nemají, anať slouží jen zvýšení renty pozemkové na prospěch vlastníků, hlavně velkých, a ke zdražení potravin, tedy ke snížení reálné mzdy, byť i nominální nepoklesla.

S nemenší doktrinářskou rozhodností řeší *Dietzel* ve speciálném spisku otázku o vztahu obilních cel a sociální opravy. *Brentano* byl v té věci opatrnější. Vidí ve clech agrárních ochrannou politiku ve prospěch silnějších na újmu slabších, ve prospěch těch, kdož mohou ceny zvýšiti, na újmu osob na pevné příjmy odkázaných, ve prospěch těch, kdož moc státní mohou si služebnou učiniti, na újmu tříd, jež vlivu takového nemají, ve prospěch podnikatelského zisku a renty pozemkové na újmu dělníků, kteří nebudou s to, aby své mzdy úměrně s větší drahotou zvýšili. Ale *Dietzel*, vylíčiv předem, kterak ve státě cly uzavřeném nezbytně se dostavuje větší kolísavost cen obilních než pod čirým vlivem soutěže světové, pro otázku poměru mezi cenami potravin a mzdami dělnickými vyšukal ve skladištích klassické školy dvojí sobě odporující nauku, z nichž jednu nazývá theorií o stejnosměrnosti potravinových cen a mzdy (Parallelitheorie), druhou theorií o jejich protichůdnosti (Conträrtheorie). V dogmové historii obou těch theorií sobě odporujících obrážejí se nejzajímavější stránky starší individualistické nauky. Učení o parallelním pohybu renty pozemkové a mzdy vine se naukou Physiokratův a Smithovou i najde se ještě u Ricarda a to ve spojení s jeho učením o rentě pozemkové a t. zv. železném zákoně mzdovém (a jen pokud tento souvisí s populační naukou Malthusovou, také s touto). Když renta pozemková (v našem případu následkem ochrany) stoupá, protože může vlastník půdy do vzdělání uvésti i půdy poměrně horší, a vyšší náklad na těchto potřebný pak určuje cenu na trhu, tedy musí se stoupající cenou chlebovin i mzda dělníků stoupati. Ricardo však připouští, že se to nestane vždy ihned, že se naopak přechodně i mzda reální sníží, ale v průběhu delších dob stoupání cen potravinových musí míti za následek i stoupání mzdy. *Dietzel* nalezl sice u Ricarda již spolu jisté zárodky theorie kontrární, ale Ricardo je nedovedl rozvinouti; Malthus a Buchanan jí byli blíže. On tedy sám se pokouší nyní o důkaz, že jen kontrární theorie je správna a k tomu cíli postupuje methodou isolující abstrakce takto: »Pomysleme si území, na kterém se jen žito pěstuje a na němž se nalézají jen pozemkáři a dělníci, osobně svobodní dělníci bez pozemků. Podle trvajícího právě stavu celkové poptávky dělníků po žitě a po zaměstnání vzdělávají se tři třídy pozemkové a jsou všecky zabrány. Totiž půda I. třídy, na níž dělník průměrem vytěží 8 ctů., půda II. třídy, na níž vytěží průměrem 7 ctů., a půda III. třídy, na níž vytěží průměrem 6. Půda IV třídy — kde možný výtěžek žita činí jen 5 ctů., je ještě volna. Jak se za těch okolnosti utváří mzda? Aby se usnadnilo pochopení, jest záhodno předpokládati, že dělníci jsou placeni in natura. Co pak pozemkovým vlastníkům ještě žita přebude, prodají do ciziny. Mzda v plodinách bude za těch okolností obnášeti mezi 5 a 6 cty. za jednotku půdy. Musí vypadnouti mezi 5 a 6 cty., t. j. mezi tím množstvím žita, které by se na půdě ještě volné, dělníkům přístupné, dalo vytěžiti, a 6 cty, t. j oním množstvím, které tvoří produkt práce dělníkovy na půdě III. třídy, na nejméně produktivné části půdy ve vlastnictví se nalézající

Mzda nemůže obnášetí více než 6, méně než 5 ctů. Její výše jest přesně determinována. Proč ne přes 6 ctů.? Protože by žádný vlastník půdy III. třídy dělníky nezaměstnával, kdyby více žita mzdou požadovali, než mu vyrobí. Tato sazba mzdy, mezi 6 a 5, bude ale zajisté také rozhodnou pro mzdu v žitě placenou dělníkům II. a I. třídy, bude sazbou mzdy vůbec. Nemohou-li dáti páni půdy III. třídy více než 6, nemusí páni půdy I. a II. třídy dáti více, musíť dělníci k nim přijíti, neboť na půdě třídy IV. by vyzískali ještě méně. Dejme nyní tomu: produktivnost obilnictví na našem území vystoupne; tolik půdy II. třídy se nově stane přístupným, že všecky půdy III. třídy se ostaví a dělníci dosud na ní zaměstnání naleznou práci na půdě třídy II. Následek jest: pracovní výtěžek žita na půdě II. třídy, jakožto nynější minimální produkt, bude určovati výši mzdy; ona vystoupne na obnos mezi 6 a 7 cty., řekněme na $6^1/_2$ ctů. Jinak by páni půdy III. třídy dělníky si udrželi. Mzda žitná stoupne z $5^1/_2$ na $6^1/_2$ ctů. Pari passu však klesne renta pozemkorá — na půdě I. třídy se $2^1/_2$ na $1^1/_2$, na půdě II. třídy s $1^1/_2$ na $^1/_2$ ctu. atd.« Podobným způsobem vyvozuje i případ, kdyby bylo naopak třeba sáhnouti ku vzdělávání pozemků IV. třídy. Pro mzdu peněžní nebyl by prý effekt jiný. Neplatí tedy »cheap bread, cheap labour; dear bread, dear labour«, jak učili parallelisté, nýbrž »cheap bread, dear labour; dear bread, cheap labour« — jak učili po Ricardovi manchesterci angličtí a jejich stoupenci němečtí. Uzavření země cly obilními vyvolává prudčí kolísání obilních cen, každé jich stoupnutí stlačuje mzdy umenšujíc spolu poptávku po mnohých výrobcích, každé klesnutí cen ji zvyšuje. Proto cla obilní a reforma sociální hodí se k sobě »jako pěst na oko«.

Na svůj abstraktně vyvozený důkaz klade *Dietzel* váhu největší, dovolává se sice dokladu historického také, že od r. 1875 - 1900 ceny obilní stále klesaly a mzdy šly do výše, leč ani jej blíže neanalysuje. Má na tom dosti, že toto faktum potvrzuje theorii o kontrárním vztahu potravinových cen a mzdy.

Proti obojímu, *Dietzlovu* důkazu theoretickému i proti historickému dokladu, obrátil svou pěkně psanou odpověď *Diehl*, který sice sám nesouhlasí s odmítavým stanoviskem historické školy naproti isolující methodě abstraktní pěstované klassickou školou, má však za to, že *Dietzel*, přece jinak dovedný obhájce oné methody, ukázal na tomto svém pokusu, jak se jí užívati nemá. Míní-li arci *Diehl*, že »abstraktní myšlení a isolující postupy« jsou nutny jen, má-li se vniknouti do p o d s t a t y a v ý z n a m u jistých elementárních zjevů národohospodářských a bojí-li se však vyvozování »faktických vývojových tendencí jistých národohospodářských fenoménů« — novověký sociolog nějaký by to řekl slovy, že abstraktní methoda dostačí jen pro statické, nikoliv pro dynamické úkazy — tedy jest to přece málo. I v tom druhém směru byla nám ona methoda staré školy cennou, jak ukazují na př. abstraktní zákony cenové. Ale ovšem musíme si býti toho ustavičně vědomi, jakou logickou cestou takové theoremy povstaly, když je chceme applikovati na vysvětlení konkretních úkazů.[1]) Činíme-li tak, nejsou ani další vývody nebezpečny. Za

[1]) Poukazuji v té příčině na své »Listy o studium národohospodářském«, kde věc zevrubně probrána.

to *Diehl* pěkněji a zevrubněji ukázal, jak obě theorie o vztazích potravinových cen a mzdy se vyvinovaly, jak zejména theorie o protichůdnosti jejich vznikla teprv v době Cobdenovského hnutí proticelního, a rozbil na padrť »historický« doklad *Dietzelův* prostým připomenutím, že v době 1875—1900, kteroužto dobu *Dietzel* uvádí jako dobu stoupající mzdy v Německu, mělo toto v příčině obilí naprosto svobodnou tržbu, mírné i vysoké clo. I doplnil pak ten obraz hojnými doklady z Německa, Anglie i Francie, a na místě neposledním také doklady z anket anglických, aby ukázal, že není induktivného potvrzení pro abstraktní theorem Dietzelův. Zajímavé jsou jeho doklady z Ricarda, jak tento i od zavedení svobodné zahraničné tržby obilím neobával se více, než že Anglie nějakou menší část své obilní potřeby bude dovážeti zůstanouc však státem agrárním. Nesporno jest, když praví, že skutečné stoupání mzdy v Německu přese všecka cla obilní připadá na účet rozvoje průmyslového a na účet zvýšené moci dělnictva plynoucí z jeho organisace. Než tím se přece jen převádí otázka na pole jiné a jako nebylo dokázáno pokusem *Dietzelovým*, který ve své »isolující« methodě šel do krajnosti největší, že běh věcí po zvýšení celní ochrany pro německé obili musil by dospěti ke koncům z té theorie vyplývajícím, tak ani z *Diehlova* materiálu nevyplývá, že by opak byl jistý. V tom má *Diehl* spíše pravdu, když praví, že v otázce *Dietzlem* výhradně probírané — totiž v protivě svobody a ochrany obilního obchodu — vlastní podstata celého konkretního problemu ani neuí vystižena. Nevězíť ona v tom, »zdali účinkem zaoceánské soutěže pozemkáři musí si dáti líbiti redukci své renty třeba s příznivým jinak následkem, že mzda stoupne«, nýbrž touto zaoceánskou soutěží stává se celá rentabilita německého pěstování obilí nejširší měrou pochybnou a to nejen výnosnost nejhorších tříd půdy, které by se pro rostoucí obyvatelstvo musily zabrati, nýbrž též plochy již vzdělávané, a to zas nejen těch půd, které jsou stíženy vysokými rentami následkem velkých kupních cen z časů stoupajících cen obilních, nýbrž i půd středního a menšího objemu, při kterých výnos skládá se podstatně ze mzdy a ze zúročení provozovacího kapitálu.«

Ještě rozhodněji však z těsného rámce pouhého sporu o rentu pozemkovou, ceny a mzdy vynesl problém celý *A. Wagner*, jenž proto i v naší úvaze nalézá místo poslední. Tresť jeho pozoruhodných názorů vyložená m. j. i v letošní jeho přednášce vídeňské, prošla také mnohými českými novinami a možno ji tudíž podati krátce.

Wagner pohlíží sice také s radostí na rozvoj Německa v příčině populace a výrobního i tržního pokroku. Populace od r. 1816 do 1900 vzrostla ze 24·83 mil. na 56·35 mil., její hustota dosáhla 104·2 duší na 1 čtv. kilom., $^4/_5$ průměrné hustoty populace velkobritské a irské a skoro o polovici převyšuje hustotu francouzskou. Mocný a mnohostranný je technický a obchodní rozvoj průmyslu i velkotržby, zvláště zahraničné. Ale zdá se mu ten vývoj příliš náhlým a proto s nebezpečím spojeným; neboť stále nepříznivěji se pošinuje poměr početní mezi městským a venkovským obyvatelstvem, stále větší podíl na výživě národa připadá na přívoz zahraničný, stále více stává se blahobyt národa závislým na čákách vývozu fabrikátového. Nepopírá, že vývoje takové, jako jest novější hospodářský v Německu, mají hlubší vniterné

příčiny, mají v sobě potud něco vniterně přirozeného. Ale nejsou s druhé strany přece tak nepřístupny upravující lidské vůli a vlivům záměrného lidského jednání, zejména zákonodárného a správního, jak si představuje názor, nověji zase u Brentana prokmitající, kterýž jest jen krokem zpět ke starému pojímání hospodářství národního jako útvaru ryze přírodního. Tento názor, vzpírající se umělé ochraně zemědělství, vlastně v důsledcích svých vede k jedinému účinnému léku: ohromné agrární krisi, kteráž by za následek měla sřícení nejpodstatnější části velkého statkářstva a pokud třeba i selského obsáhlými proměnami držebními za silně snížených cen statkových. To ale by vlastně se rovnalo změnám držebním, jaké nastávají po velikých katastrofách válečných. Však právě tito nyní v tíseň uvržení živlové, ty starousedlé šlechtické i selské rodiny, jsou důležité, ba nevyhnutelné články celého národohospodářského organismu; jejich náhrada by byla těžká a živlové, kteří by je nahradili, nebyli by zrovna radost vzbuzujícími. Přechod podstatné části venkovského pozemkového majetku do rukou městské buržoasie, za dnešních časů předem rukou městského kapitálu bursovního, bankovního, spekulantského, průmyslnického, obchodnického, který by své zisky v půdě uložil, vedl by k držení latifundiovému a z části k latifundiovému hospodářství s pachtýřským a dělnickým proletariátem, jako v Italii, Velké Britannii a Irsku! Nehledíc ani k jiným účinkům. Nemusilo by se, kdyby taková katastrofa hrozila účinkem nešťastné veliké války, vše vynaložiti, aby se odvrátila? A zde se má dáti působnosť zásadě »laissez aller«. Zákon o ubývající produktivnosti sice platí v zemědělství, ale klassičtí jeho hlasatelé také připustili, že pokrok techniky rolnické může jeho vliv vyvážiti. Ten pokrok vyžaduje náklady, předpokládá kapitálové prostředky, to musí být umožněno dočasnou ochranou. Výsledek bude i průmyslu i samému dělnictvu užitečným, protože zjedná zabezpečený odbyt, neohrozitelný pohromami, které mohou stihnouti obchod zahraničný, neboť i v příčině vývozu tovarového záleží vše na tom, mohou-li a chtějí-li cizí odběratelé naše výrobky připouštěti a dostatečně zaplatiti Již nyní je starost o odbyt rostoucí německé výroby a vede k úsilnému vyhledávání nových zámořských odbytišť, vede k bezohledné politice, k zápletkám a bojům. (Také příklad transválský účinky takové politiky illustruje.)

S obzvláštním zájmem zdržuje se *Wagner* při otázce populační. Vzrost německého obyvatelstva je po jeho názoru příliš kvapným. Přes jisté kolísání v kratších obdobích činí číslo porodů v letech 1841—50 37·6 pro mille, v letech 1891—1899 též 37·4 pro mille, číslo sňatkové 8·1 resp. 8·2 pro mille, číslo úmrtnosti však, které bylo v letech 1841—50 28·2 pro mille, kleslo v letech 1891—99 na 23·5 pro mille. Jest otázka, zdali se dají splniti a zabezpečiti hospodářské podmínky ročního přírůstku obyvatelského 13·93 pro mille, jaký byl v posledním desítiletí, ba jen 11 prom.. jaký trvá průměrem posledního půlstoletí. A dokud zabezpečeny nejsou, důvodna jest obava přelidnění relativného. A tím tedy i *Wagner* sahá zpět k heorům staré klassické nauky — k Malthusovi.

Nemá býti dle něho zamezen průmyslový a světohospodářský vývoj Německa, jen zdržován a to především pomocí ochrany agrární, jejíž oběti

(kterých *Wagner* nepopírá), uložené konsumentstvu i především samému dělnictvu, vyváží obecný prospěch národní. Daňovou politikou břemenům vrstev nezámožnějších polevující a věnováním části výnosu celního na reformy sociální, především na dovršení soustavy dělnického pojišťování novým článkem, vdovským a sirotčím pojišťováním, má se způsobiti protiváha obětí v zájmu celkovém jim uložených.

Tak končí sociálnoreformovým akkordem obrana ochranné politiky, jejíž odpůrci hledali nejostřejší zbraně zrovna v heslech sociální reformy. Pro politiku agrární ochrany, jíž z počátku let sedmdesátých v Německu ještě agrárničtí předáci sami se vzpírali a to i z důvodů, jež dnes odpůrcové její vedou do boje, nemůže býti silnější opory, než když se prokáže její souhlas s obecnými prospěchy národními. Co se v jednotlivostech z *Wagnerova* ideálu brzdového osvědčí, nemožno dnes předvídati, zásadní podklad jeho vývodů není nevědecký. Vždy zůstane důležitým prostředkem našeho odborného poznání, vystihnout pečlivou abstrakcí a isolující její methodou hospodářskou podstatu jevů a tendencí pro utváření životních poměrů z ní vyplývajících. Jenom si nesmí nynější badatel isolující abstrakci tak zpohodlňovat, jako zejména *Brentano* a zvláště tentokrát *Dietzel*. Ale pouhá bezprostřední applikace takových theoremů na konkretní problémy hospodářské je nemožna; život je bohatší a není obsah jeho vyčerpán pouhou mechanikou cen, rent a zisků.

Literatura.

Oddíl všeobecný.

Dr. *L. Arndts* R. v. Arnesberg, *Juristische Encyklopaedie u. Methodologie.* Zehnte Auflage nach des Verfassers Tode besorgt von Dr. Jur. *Erwin Grueber.* Stuttgart 1901. 8°, str. 99.

K encyklopaediím, o nichž jsme v tomto časopise (I., 157) podali zprávu, přibyla Arndtsova již v 10. vydání péčí Mnichovského profesora Gruebera, jenž obstaral též vydání 7., 8. a 9. Počet vydání mluví sám o sobě o oblíbenosti knihy, a zdá se to býti anachronismem, podávati nyní zprávu sebe kratší o knize tak rozšířené. Činíme-li to přece, má to důvod svůj v okolnosti, že, neklamou-li nás všechna znamení, encyklopaedie u našeho právnického dorostu vůbec nejsou mnoho čteny, a že Arndtsova encyklopaedie zůstala u něho dosti neznámou, kdežto jeho Pandekty na jazyk český přeložené staly se přece známějšími. — Účelem Arndtsovy encyklopaedie jest podati úvod do právnického studia vůbec, při čemž ovšem v první řadě na mysli má vývoj práva německého. Odtud dá se rozdělení její encyklopaedické části vysvětliti. První oddělení (str. 10–24) probírá podstatu práva a právní vědy, tudíž otázku, co jest právo, jak právo vzniká, jak právo poznáváme. Druhé oddělení (str. 24—40) šíří se o rozdělení práva a přijalo různění na právo soukromé, právo veřejné a na právo církevní, kteréžto zvláštní vytknutí práva církevního odpovídá celkem historickému pojmu o ius utrumque. Třetí oddělení podává stručný přehled historického vývoje positivního práva v Ně-